

K PROBLEMATIKE TEÓRIE OSOBNOSTI

J. CÍGER, Úvahy o osobnosti. Bratislava, Pravda 1981, 328 s.

Náš čitateľ sa nestretáva prvýkrát s prácou zasvätenou problematike teórie osobnosti, koncepcne riešenej v psychológii, biológii, sociológii či filozofii. Dovoľme si však poznamenať, že okrem iných prác J. Cígera, univerzitného profesora, filozofa i lekára v jednej osobe, má možnosť si prečítať ďalšiu jeho prácu *Úvahy o osobnosti*, publikované v Nakladateľstve Pravda 1981, ktorej hodnotu intenzifikuje nielen jej imanentný komplexný prístup, ale tiež aplikácia výsledkov interdisciplinárneho výskumu k danej problematike. Každý čitateľ, ktorého záujem sa sústreďuje na problematiku teórie osobnosti, sa určite zorientoval natoľko, aby pochopil a možno často len pomocou interlineárneho čítania vydedukoval, že táto problematika si vyžaduje interdisciplinárny a filozofický prístup, presne taký, aký sama predstavuje.

A práve toto hľadisko autor práce nielen precízne uplatňuje, ale sám podáva čitateľovi pomocnú ruku, keď ho zároveň upozorňuje na to, že „problém osobnosti je problém interdisciplinárny, teoretický i praktický, teda vo svojej syntéze spoločenský a filozofický, lebo z všeobecnoteoretického hľadiska je „interdisciplinárno“ práve „filozofično.““ (s. 51)

Avšak mnohé doteraz u nás publikované práce, venované otázkam osobnosti, svedčia o tom, že táto problematika je nedoriešená, čím sa len viac akcentuje jej aktuálnosť. Týka sa to rovnako prác z oblasti špeciálnych vied, ako aj prác čisto filozofického charakteru. Týmto však nechceme za-

znávať každý pokus o jej vyriešenie. Chceme zdôrazniť nevyhnutnosť rozlišovať medzi názormi, definíciami a skutočnými, autentickými myšlienkami, ktorým je vlastný nielen prometeovský duch, ale v ktorých sa zračí jasnosť a bystrosť hlbavého ducha a ktorých pochopenie a najmä uplatnenie by znamenalo krok dopredu v dialektickom chápaní teórie osobnosti. Výstižným príkladom takýchto myšlienok v teórii osobnosti a takéhoto jej dialektického chápania je menovaná práca.

Jej štruktúru tvorí šesť logicky na seba nadväzujúcich kapitol.

Pochopiť človeka, vedecky odpovedať na podstatnú otázku: „Čo je človek so svojou ľudskou psychikou?, Ako riešiť problém normality osobnosti, vznik a povahu jej základných charakterových „postojov“, a psychických „vlastností“, ktoré súvisia s interpersonálnymi a spoločenskými vzťahmi“ (s. 7), predstavuje prirodzený záujem vedy na jej súčasnej teoretickej úrovni, vyžadujúci si však aj objasnenie základných kategórií, pomocou ktorých je jedine možné riešiť nastolené otázky. Takéto stanovisko zastáva aj autor, keď tvrdí, že „jedine filozofia, ktorá skúma základné kategórie teoretického poznania, môže ukázať kategoriálnu súvislosť poznatkov jednotlivých špeciálnych vied a objasniť ich ako „odrazy“ dialektického systému, ktorého konkrétnym čiastkovým prípadom je aj spoločnosť a aj individuum“. (s. 13) Týmto tvrdením autor nehypertrofuje úlohu filozofie, ani dané problémy neredu-

kuje na čisto filozofické, len konštatuje, že žiadne „ostatné vedy, ktoré skúmajú problematiku osobnosti, nemôžu zodpovedne postupovať bez jasnej filozofickej koncepcie vzťahu osobnosti a spoločnosti“ (s. 9), čo samotnú filozofiu implicitne navádza a núti k hlbšiemu prepracovaniu a koncipovaniu niektorých pojmov a kategórií, ktorými sa zaoberá „... najmä kategóriu celku, štruktúry a systému“. (s. 9) Preto autor venoval zvýšenú pozornosť logickému rozpracovaniu týchto pojmov navyše s konštruktívnou kritikou pristúpil tak k prácam marxistického charakteru (v ktorých sa tiež, žiaľ, niekedy stretávame len s torzovitým riešením mnohých otázok), ako aj k rôznym buržoáznym filozofickým a psychologickým koncepciám teórie osobnosti, jej určení a všeobecných vymedzení, hodnotových orientácií, zmyslu života atď. Definície týchto základných metodologických prostriedkov klasifikoval v texte uvedený A. A. Zvorykin. Autor však ukazuje na určité nedostatky jeho koncepcie kritiky i na jeho chápanie úlohy definície syntetického charakteru. Autor zdôrazňuje: „ide... o to, akú funkciu má definícia plniť“ (s. 45), v súvislosti s čím podotýka: „definícia však nemôže nahrádzať teóriu...“ (s. 45) V otázkach chápania osobnosti, jej dialektického základu je dôležité zamerať sa na celého človeka, lebo iba takýto pohľad umožní systémovú analýzu. Autor dôrazne podotýka, že „predovšetkým ide o natoľko jasné chápanie osobnosti, aby bolo presvedčivé pre všeobecne vzdelané a duchovne schopné zástupy a mohlo viesť ich prax... Presvedčivosť tu znamená predovšetkým uplatnenie jasného dialekticko-logického momentu...“ (s. 47) V tejto súvislosti je možné pripomenúť nutnosť a zvýšenie „všeobecnej úrovne koncepcnosti aj samých filozofov, ... najmä v chápaní

osobnosti predstavujúcej vnútorný systém, prostredníctvom ktorého pôsobia spoločenské podmienky a vzťahy, hoci jej psychologicko-duchovno-sociálne jadro, „ľudská podstata“ závisia vo svojom „uskutočnení“ predovšetkým od spoločnosti, ktorej časťou je sám formovaný jednotlivec, resp. od jej zlomku, od výchovného prostredia. V tomto zmysle hovoril K. Marx o „skutočnosti“ ľudskej podstaty ako o „súhrne spoločenských vzťahov“. (s. 47) Práca podrobne analyzuje toto chápanie, ukazuje na vnútornú vzájomnú súvislosť vývinu spoločnosti ako dialektického systému a generálneho obnovenia ľudskej podstaty hromadného ľudskeho individua, spoločensko-historicky sa vyvíjajúceho a s ňou korelujúceho. „Základná skupinová prax výroby, princíp materiálneho bytia spoločnosti, píše autor, bola rozhodujúcim faktorom antropogenézy, spájajúcim fylogénu s históriou, a tak sa stala faktorom elementárneho uskutočnenia ľudskej podstaty z možností, ktoré utvorila fylogéna.“ (s. 52)

Našou úlohou však nie je explikovať a citovať všetky základné definície, ktoré práca obsahuje, skôr by sme chceli naznačiť ťažiskové momenty práce, v dimenziách ktorých je treba akcentovať pozornosť na pochopenie logiky obzvlášť ťažkého textu. Keďže ťažkosti vyplývajúce z problematiky osobnosti súvisia aj s bohatosťou používaných pojmov v rôznych definíciách (ako napr. „človek“, „individuum“, „osoba“, „osobnosť“, „subjekt“, „jedinec“, „bytosť“, „ľudská podstata“, „celok“, „systém“, „štruktúra“, „celosť“, atď.), odporúčame čitateľovi pozastaviť sa v práci na tých miestach, kde sa táto terminológia podrobnejšie rozvádza. V minulosti často dochádzalo k zámene týchto pojmov, k ich stotožňovaniu, čoho príkladom sú mnohé doterajšie

práce. Častokrát sa nerozlišovalo medzi ľudskou podstatou, osobou či osobnosťou. Daná práca jasne zdôrazňuje, že „vďaka ľudskej podstate je človek človekom, no ona neutvára celú osobnosť, ktorej štruktúra zahrnuje napríklad aj dedičné temperamenty a vlohy, životné sily, telesné spôsobilosti, podmieňujúce životnú prax, čiže správanie individua, jeho vedomé, nie vždy aj teoreticky uvedomelé vzťahy“. (s. 64) Ďalej autor uvádza, v akých reláciách a do akej hĺbky treba chápať ľudskú podstatu, v akej súvislosti je k vnútornej a vonkajšej stránke subjektívno-objektívnych spoločenských vzťahov. Nie je zanedbateľné tiež ukázať korelácie dedičnosti a spoločenského prostredia a ich nezastupiteľnú úlohu pri vytváraní ľudskej podstaty, ktorej vnútorná stránka „sa vplyvom spoločnosti a či konkrétne vplyvom výchovného prostredia uskutočňuje síce z možností daných dedičnosťou, ale dedičnosť sama osebe by ich bez individuálnej iniciatívy nebola schopná vyjaviť“. (s. 89) Na druhej strane však nesmieme opomenúť, že „bez dedičnosti by naopak spoločenské prostredie nepôsobilo ako určujúci činiteľ uskutočnenia ľudskej podstaty...“ (s. 89) Záverom týchto tvrdení je zistenie, že ľudská podstata aj svojou vnútornou stránkou je relatívne nezávislá jednak od spoločnosti, vďaka vplyvom dedičnosti, jednak od dedičnosti, vďaka vplyvom spoločnosti, „a tak tvorí jadro nového činiteľa“. (s. 89) Toto jadro autor presnejšie nazýva duchovno-psychickým či psychologickým jadrom osobnosti, princípom osoby — predstavujúcim nevyhnutnú hlavnú zložku, tvoriacu akoby druhú prirodzenosť človeka, „bez ktorej by nebolo možné hovoriť o osobnosti, osobe...“ (s. 64) Postupne sa dostávame k presnému rozlíšeniu pojmu osoby a osobnosti, chápanej ako vlastnej osoby. „Osobou

takto možno v zhode s morálno-právnou tradíciou menovať ľudského jedinca, individuum kvalifikované v nejakom stupni vlastnosťou, ktorú nazývame „osobnosťou“ a či aspoň jej psychologickým jadrom, princípom osoby“. (s. 65) Zmienime sa ešte o chápaní osobnosti, ktorá „skôr predstavuje viac-menej ucelenú, diferencovanú a na určitom stupni vývinu sa nachádzajúcu sústavu individuálnych podmienok individuálnej životnej praxe, životného správania“. (s. 66) Základný princíp, vedúci k pochopeniu problematiky osobnosti, je princíp celku. Vyžaduje si to vysvetliť logiku tohto pojmu a s ním súvisiacich ďalších pojmov (systému, štruktúry a kategórie celostnosti), ktoré predstavujú historický predmet filozofického úsillia. V súvislosti s týmto autor podáva panoramatický pohľad genézy takéhoto chápania v dejinách filozofie, osobitne v dejinách dialektiky, keďže uznanie určujúcej úlohy celku vo vzťahu k jeho častiam — hľadisko, ktoré vychádzalo z celku a dospievalo k pochopeniu častí toho celku — bolo vždy pôdou, na ktorej vyrastala dialektika“. (s. 106) Dopracovať sa ku kategórii celku je možné len v zmysle jednoty logiky, dialektiky a teórie poznania, založenej na teórii odrazu, ktorej základom je už spomínaná kategória celostnosti. Táto má rozhodujúci význam „pre charakter objektu ako celku, objektu určeného vnútornou a od obsahu neoddeliteľnou súvislosťou svojho vlastného, súvisle diferencovaného obsahu, akoby „poľa síl“, ktoré viaže jednotlivé relatívne diferencované členy vzťahu“. (s. 58—59) Každý objekt kritickej skúsenosti je „zo stanoviska svojho správania systémom, zo stanoviska vnútornej súvislosti celkom a zo stanoviska usporiadania častí a vzťahov medzi nimi — štruktúrou... má svoju vonkajšiu formu, komplexnú hranicu, kto-

rou je oddelený od svojho okolia, a tak je „útvárom“. (s. 58)

Pozrime sa, ako teraz tieto kategórie súvisia s chápaním osobnosti, o ktorej tak hlbavo autor kontempluje. Vychádzajúc z uvedených premís, že osobnosť je viac ako ľudská podstata, môžeme sa na ňu dívať ako na celostný celok a na ľudskú podstatu ako na celistvú štruktúru a systém. Svedčia o tom aj autorove slová, že „osobnosť a predovšetkým jej duchovné jadro, hromadno-individuálne existujúce vnútro ľudskej podstaty sa predstavuje ako „štruktúra“, čiastková, porušiteľná „celistvosť“ a či vývinom vzniknutý „systém“ pri takmer neprehľadnej variabilite týchto relačných pojmov“. (s. 98) Takéto chápanie si vyžaduje skutočne jasné metodologické pozície, ktorých oprávnenosť autor v celej práci dokazuje a vyzdvihuje na prvé miesto. Bez určujúceho dialektického prístupu nie je totiž možné pochopiť ani ostatné kategórie dialektiky, s ktorými sa vo vedách o človeku stretávame, najmä však kategórie praxe — jej vnútornej a vonkajšej stránky, obsahu a formy, ako aj dialektického chápania hmoty, vzťahu a dialektickej súvislosti medzi bytím a vedomím, spoločenským bytím a spoločenským vedomím. Ich dôkladné analyzovanie si môže čitateľ prečítať v práci podrobne, ako aj vysvetlenie chápania zákonitostí, zákonitých tendencií vo vývoji, ktoré „sú charakteristické najmä pre celostné systémy, ktorých energia vcelku prevažuje nad energiou súhrnu“. (s. 128) Nájdeme tu aj dôkladné rozlíšenie celku a súhrnu, ich protirečivého pôsobenia. Sme si však vedomí toho, že rozsah našej recenzie je obmedzený a musíme preto rezignovať na dôkladnú analýzu všetkých problémov nastolených autorom. Záverom odporúčame venovať zvýšenú pozornosť otázkam ľudského vedomia a jeho „ob-

sažnosti“, chápania pojmu „ja“ ako vedomia koncepcne uvedomeného, vedomia, ktoré je „zreteľne vnútorne diferencované na subjekt a objekt a pritom vnútorne súvislé, teda je celkom, v ktorom je celok viac než súčet, takže celok sa môže postaviť proti sebe ako relatívny subjekt proti objektu“. (s. 141) O nič menej závažnou je aj otázka pojmu „normality“, vzťahujúca sa „na tri rozličné významy: štatistický, funkčný a normatívny“, (s. 172) pričom sa normalita „chápe ako duševné zdravie, optimálny stav, ako nekonečný proces seberealizácie a či presnejšie sebauskutočnenia“. (s. 172) Autor sa vyrovnáva aj s názormi zahraničných odborníkov zaoberajúcich sa touto otázkou, ich koncepcnou nejednotnosťou, ktorá sa prejavila aj na 5. medzinárodnom kongrese vo Washingtone, kde sa jasne ukázalo, „ako zúfalo nedoriešená je otázka, čo je normálne“. (s. 172) Čitateľ sa nielen oboznámi s touto problematikou, ale má možnosť dozvedieť sa o propozíciách a snahách o jej riešenie aj v psychiatrii, lekárskej psychológii, medicíne atď. Autor je presvedčený o riešiteľnosti problému i o nevyhnutnosti prístupu, ktorý „z hľadiska kategoriálnej analýzy je špecificky filozofický, je základom interdisciplinárnosti a predpokladá ako svoj protistup špeciálnovedný výskum normality“. (s. 180) Pritom „pojem normality ako pojem modelu, prototypu by bol aj pojmom hodnotnosti osobnosti pre vývin ľudskej podstaty, druhu a spoločnosti, a tak by pri jeho objasnení predstavoval účinnú motivačnú silu, ktorá by sa uplatnila napr. v psychohygiene, psychoterapii, pri utváraní dialektickej etiky, v teórii kultúry, pedagogike, umení, v pracovnej morálke“. (s. 193) Nakoniec by sme mohli slovami autora povedať, že „otázka spôsobu myslenia, metódy výskumu a otázka hodnotového zamera-

nia osobnosti spolu s otázkou praktického použitia systému hodnôt (otázka morálna) tvoria strategické body kultúry osobnosti a civilizácie vzťahov“ (s. 248—249) Ústredným a direktívnym motívom v celej práci bola snaha preklenúť priepasť oddeľujúcu „úroveň celostného od úrovne čiastkového, analyticky získaného výsledku“ (s. 248) a dovoľme si tvrdiť, že vypracovaním základných princípov a prístupov k takémuto riešeniu proble-

matiky táto snaha nezostala len prá-
ním, ale bola plne realizovaná.

Naše záverečné slovo bude patriť ešte čitateľovi, ktorého chceme povzbudiť skromnou radou, aby pri čítaní tejto práce, ktorej text je nesmierne zložitý a náročný, sa nedal odradiť počiatočnými ťažkosťami, ale aby sa maximálne skoncentroval, a tak nadviazal vnútorný kontakt s autorom.

Zlatica Kubušová

ÚVAHY O OSOBNOSTI

J. CÍGER, Úvahy o osobnosti. Bratislava, Pravda 1981, 328 s.

Kniha je nemenej závažným príspevkom k teórii osobnosti ako u nás preložená práca L. Séva *Marxizmus a teória osobnosti* (1975). Čitateľ v nej nájde nielen nevyhnutné filozofické „minimum“ ku komplexnému chápaniu problematiky osobnosti, ale aj námety k obohateniu psychologického pohľadu na osobnosť.

V prvej kapitole *Výhľady a obzory človeka* sú načrtnuté naj všeobecnejšie východiská ďalšej analýzy problémov. Z pozícií dialektického a historického materializmu sa stavia problém vzťahov spoločnosti a individua, otázky podstaty človeka, normality, slobody a tvorivosti, funkcie kultúry a civilizácie v pretváraní človeka a ľudských vzťahov.

V kapitole *Koncepcné problémy teórie osobnosti* sa podáva pestrá paleta chápaní a definícií osobnosti, v ktorých do popredia vystupujú aspekty tvorivej motivácie, aktivity, práce, poznávania, vedomej regulácie, slobody a autonómie, sebarealizácie a sebarozvíjania, celostnosti, súdržnosti a integrácie. Z hľadiska interakcie so sociálnym prostredím sa zdôrazňuje začlenenie do spoločnosti, nadväznosť na spoločensko-historický vývoj, sys-

tém spoločenských rolí a normalita. Autor sa kriticky stavia k príliš zužujúcim definíciám osobnosti (u Rempleina a i.), podľa ktorých by osobnosťou v prísnom zmysle slova bola iba menšina ľudí. To platí aj vo vývinovej dimenzii. O osobnosti, hoci rudimentárnej, možno hovoriť už u dieťaťa prejavujúceho určitú samostatnosť. Cíger na základe svojho prehľadu dokazuje, že problém osobnosti je interdisciplinárny. Načrtnuté problémy ho vedú k návratu k základným otázkam vzťahov bytia a vedomia, subjektu a objektu, dialektického determinizmu a tvorivej slobody. Rozbor načrtnutých otázok tu vyúsťuje, podobne ako vo všetkých ďalších kapitolách, do kategórie celostnosti a vývinu.

Kapitola *Noogenéza základných pojmov a dialektika osobnosti* nastoľuje otázky špecificity poznávacích procesov u človeka: myslenia, vnímania, pojmotvorby a dialektiky poznania. Upozorňuje zvlášť na nutnosť prechodu od tradičnej formálnej logiky k *dialektickej logike* kategórií, čo je predpokladom objavného a tvorivého myslenia. Zaoberá sa otázkou vzniku a diferenciacie vedomia, vrá-